

Яцина О.Ф.

канд.пед.н., доцент

Ужгородський національний університет

доцент кафедри психології

СІМ'Я ТА ШЛЮБ ЯК ПРЕДМЕТ КУЛЬТУРНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Сьогодні науковці, обговорюючи тему глобалізації й супутні їй соціально-економічні зміни, відмічають поширення їх на всі сфери життя, в тому числі і на приватне життя чоловіків і жінок. Насправді, ситуація розв'язується в напрямку руйнування традиційних шлюбно-сімейних стосунків і утворення інших соціально-психологічних практик партнерства: сезонних шлюбів, громадянських, екстериторіальних шлюбів, ін. Названі практики стосунків є характерною ознакою глобалізованого світу, що можуть називатися віддаленою послідовною полігамією, зумовленою реакцією людини на динамічність трансформаційних процесів. Очевидною є парадоксальність такої ситуації, яка виникає через те, що людина перестає адекватно відповідати на виклики глобалізованого світу: через неспроможність адаптуватися до нових умов, вона робить виклик глобалізованому світу, конструюючи практики відповідно до ситуативного контексту. І що більше вони будуть незвичні, епатажні, біполярні, то більше вона відчуватиме себе архітектором, конструктором, дизайнером власного життя. Особливість сприймання життєвого світу тут виявляється в тому, що особистість «світ у собі» і «світ навколо себе» перетворює на «світ для себе». Це стає її точкою опори, про яку писав Ф.Уебстер так: «людина, яка живе в епоху різких соціальних змін, - це людина, яка шукає точку опори, щоб використати її для самовизначення, здійснюваного між потоком буття і власною відстороненістю, психологічною дистанційованістю від цього потоку [6]. Таким чином, у «фрагментованій, колажованій, театралізованій постмодерній соціальності адекватними моделями стають ті, які позбавлені наперед визначеності й однозначності, лінійності, ієрархічності, обмеженості» [3, С.110].

Насправді, особистість вивільняється від впливу абсолютних і, отже, непорушних вимірів, що торкаються «сакральності» традиційних типів сім'ї із збереженням нею традиційних функцій, сімейних ролей, ціннісних установок. Знаковою для особистості епохи постмодерну стає плюралізація цінностей, рівність практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства. Зауважимо, що ідея відносно рівності практик ґрунтується на розумінні даного поняття, наданого А.Шюцем. На нашу думку, вона виявляється в тому, що власне смисл, який вкладається в буденне

розуміння рівності по відношенню до соціально-психологічних практик, є елементом системи типізацій і релевантностей, яка поділяється акторами відповідної практики. А тому, елементом тої соціокультурної ситуації, яка мала чи має місце в різні моменти історії.

Вочевидь, трансформації в сфері сімейних стосунків, легітимізація нових форм сім'ї у другій половині ХХ - початку ХХІ ст. стали експлікацією більш глибоких і тривалих соціокультурних трансформацій, витоки яких сягають ще часів античної цивілізації.

Відомо, що сім'я є однією із найбільш давніх форм соціальної спільності людей, більш ранньою, ніж держава. Саме сім'я стала першою соціальною системою, що уклалася на природному розподілі праці між чоловіком і жінкою, батьками і дітьми. Проте сприйняття сім'ї як соціальної спільності та її первинність по відношенню до держави не було одностайним. Так, за часів Античності Аристотель писав, що первинною за природою є держава, а не сім'я, адже необхідно, щоб ціле передувало частині. Значно пізніше зв'язок між сім'єю і державою аксіоматично виражається у висловлюванні: «Міцна сім'я - міцна держава», де сім'я розглядається як частина цілого – держави. Ф.Енгельс еволюцію шлюбно-сімейних стосунків розглядав у праці «Походження сім'ї, приватної власності і держави». У відповідності з матеріалістичним розумінням, визначальним моментом в історії, зокрема і в історії сім'ї, на думку філософа, є виробництво і відтворення безпосереднього життя, яке, з одного боку, являє собою виробництво засобів життя (предметів харчування, одягу, житла), з іншого – виробництво самої людини, продовження роду. Суспільні порядки, за якими живуть люди певної історичної епохи і певної країни, обумовлюються двома видами виробництва: мірою розвитку, з одного боку – праці, з іншого – сім'ї [4, С. 28-178.].

На зміну суспільству, побудованому на родових об'єднаннях, приходить суспільство, організоване в державу, суспільство, в котрому сімейний лад повністю залежить від стосунків власності. Положення, висунуті класиком марксистської філософії, розглядаються як методологічна установка, що актуалізує вивчення сім'ї в якості продукту і результату обробки, окультурення природної репродуктивності роду людського, що веде до формування і відтворення того світу людських цінностей, який не може створити виключно матеріальна природа. І природний, і культурний досвід людства об'єктивно передує соціальному індивіду і приймається ним [7, С. 203-209]. В цьому сенсі поява сім'ї являє собою культурну складову формування власне людських стосунків, які є універсальним засобом взаємодії людини з природою, суспільством, з самою собою як об'єктом пізнання. Витоки сім'ї лежать в основі практики, що виражає залежність людини від оточуючого світу. З точки

зору соціальної науки та її методологічних підходів практики характеризуються певними культурними кодами і смислами, властивими конкретному соціально-історичному простору (Бергер, Лукман). Виходячи з цих положень, людина і сім'я, як практика власне людської організації стосунків між статями, – це явища історичні, детерміновані конкретними формами організації і передачі соціокультурного життя різних племен, родів і народів, носіями яких вони є протягом історичного розвитку людства. Тому, сім'я – це, перш за все стосунки, зміст яких визначається рівнем розвитку суспільства та мірою саморозвитку особистості.

Історики зазначають, що сім'я як стійке соціальне утворення виникла в епоху пізнього неоліту з розпадом родового устрою і появою приватної власності і класів. Беручи шлюб із жінкою, чоловік отримував не тільки певну економічну вигоду, т.зв. калим, придане, що надавало йому більшої влади, а й психологічну перевагу над жінкою. Стосунки в патріархальній сім'ї ґрунтувалися на домінуванні чоловіка над жінкою в усіх сферах життя: господарсько-побутовій, соціально-статусній, сексуальній, емоційній, навіть у виконанні репродуктивної функції жінка цілком залежала від волі чоловіка. Патріархальна сім'я за формою була моногамною тільки для жінок, для чоловіків рабство і інші форми залежності і панування відкривали нові можливості сексуальних зв'язків з іншими жінками. Полігамні стосунки були узаконеною практикою, навіть у європейській патріархальній сім'ї. Особливістю такої сім'ї було те, що вона об'єднувала як потомків від шлюбу, так і від домашніх рабинь, в т.ч. наложниць.

В Середні віки при укладанні шлюбних стосунків між чоловіком і жінкою унормовується порядок отримання на це згоди від батьків і публічне оголошення про шлюб в храмі. Церква розглядала шлюб як релігійну подію, яку з часом оголосили таїнством, як хрещення і сповідь. Що стосується сексуального життя подружжя, то пристрасть до дружини вважалася перелюбом! Єдиною законною причиною статевих стосунків було продовження роду. Вагомим чинником укладення шлюбу залишається майнова та соціально-статусна його визначеність. В ранньому Середньовіччі кожен член сім'ї виконував свою роль у відповідності до встановленого соціального порядку. Тому особисте життя, як і економічне чи громадське, регламентувалось правилами і обов'язками, прийнятими в тогочасному суспільстві, яке характеризувалося відсутністю особистої свободи: не в тому сенсі, що воно позбавляло індивіда свободи, а в тому, що жінки і чоловіки сприймали себе через призму своєї соціальної ролі, яка традиційно вважалась природною. Таке сприймання себе, на нашу думку, цілком може слугувати поясненням соціально-статусного положення чоловіка і

жінки в патріархальній сім'ї, коли чоловік мав цілковиту владу над дружиною, а найбільшою чеснотою дружини вважалася її покірність.

В Європі XVI ст. поряд із розширеною патріархальною сім'єю була представлена і інша практика шлюбно-сімейних стосунків. Коли протестантська церква проголосила закони проти побиття жінки в сім'ї, порушення шлюбної вірності і позашлюбних зв'язків і визнала право на розлучення та повторний шлюб, було запроваджено практику змішаної патріархальної сім'ї, до складу якої входили батьки і діти від різних шлюбів. Зазначене уможливорює твердження про те, що вже в ранньому Середньовіччі виявилися перші ознаки кризи сім'ї, які призводили до розірвання шлюбних стосунків. Проте цей процес мав і позитивні наслідки, бо утворювалися нові практики шлюбних стосунків, що ґрунтувались на взаємних почуттях і чинили особистому виборі.

Матеріали культурологів дають чимало інформації для міркувань про особливості шлюбно-сімейних стосунків різних часів і є цінним емпіричним досвідом, позаяк ми дізнаємося про те, як працювали і демонструвалися норми поведінкової культури, що згодом поширювалися далі. Так, вивчаючи репродуктивну культуру епохи раннього Відродження, Т.Лапцевич [8] відмічає, що у перших гуманістів шлюб і сім'я не мали повного визнання і підтримки: Петрарка (1304-1374) сім'ю і дітей розглядав як джерело постійної турботи, що ускладнює життя. У поглядах К.Салютаті (1331-1406) репродуктивна поведінка визначалася як ціннісна ціль шлюбних стосунків, як природний обов'язок подружжя. На його думку, репродуктивні цінності являють собою початок нового типу культури, який визначає безумовне домінування раціонального компонента над чуттєвим [там само].

В XV ст. в період Реформації в Німеччині Мартин Лютер (1483 - 1546) заявляв, що метою шлюбу є народження дітей і спільне життя подружжя у вірності одне одному. В Німеччині, Голландії, Скандинавії і Шотландії шлюб розглядали як духовну єдність чоловіка і жінки. Законодавчо було підтверджено право жінки на повторний шлюб, якщо чоловік їй зраджував [9]. Проте, поряд із можливістю укладання повторного шлюбу особисті почуття все ще регулювалися старшими членами сім'ї – батьками, родичами і залишалися вторинні по відношенню до майнових, соціально-статусних інтересів сім'ї. Очевидна залежність дружини від чоловіка здійснювалася завдяки зосередженню в його руках економічних ресурсів і праві у прийнятті основних рішень, у зв'язку з чим відбувалося жорстке закріплення ролей.

Зауважимо, що особистість як соціальна істота, безумовно, може засвоїти соціальні ролі, дотримуватись культурних традицій, проте очевидним є і інше: виконання ролей і прийняття традицій не завжди співпадає з усвідомленням їх як ціннісних, смисложиттєвих установок,

переконань. Тому зі зміною суспільно-економічних умов, поступовою емансипацією жінок змінювались погляди на цінності шлюбу, ставлення до сім'ї. Характер розглянутих шлюбно-сімейних відносин є відображенням певних уявлень, способу мислення, поведінки людей, які поступово змінюються, і важливим чинником цих змін стає усвідомлення особистістю важливості переживань емоційної близькості стосунків між чоловіком і жінкою, батьками і дітьми.

Лише в кінці XVIII – початку XIX ст. з розвитком індустріального виробництва, процесом урбанізації відпадала економічна необхідність жити традиційно великими сім'ями. Це поступово розмивало уявлення про патріархальну сім'ю як домінуючу соціокультурну практику, хоча вона ще залишалася найбільш поширеною в Росії до середини XX ст. Як зазначають дослідники історії сім'ї [5], в традиційній російській сім'ї панував і засвоювався принцип соборного, холистичного світу, пануючої холистичної ідеології.

Поширення практики нуклеарної сім'ї об'єктивно спричинили як темпи індустріалізації, так характер внутрішньо сімейних стосунків, зокрема зміни ролі жінки в сім'ї та й у суспільстві в цілому. Ф.Енгельс зміни соціальної ролі жінки вважав мірою її емансипації, яка «в кожному суспільстві є природнім мірилом загальної емансипації. Розширення сектору послуг створює основу для економічної незалежності жінок, чого раніше не було». Жінка отримує своє, незалежне від чоловіка, джерело існування. Її економічна незалежність з часом посилюється до повної економічної незалежності. Це дає їй можливість отримати свободу у виборі власного смислу життя і усвідомити міру відповідальності за свої рішення. Тепер її утримують у шлюбі не прийняті суспільством критерії відповідності ролі дружини, а система її ціннісних установок і переконань, за якими вона відчуває себе суб'єктом власного життя.

Внаслідок сексуальної революції 60-х рр. XX ст. на Заході поширюється ідея вільних статевих стосунків і поняття любові як взаємного задоволення. Молоді люди вступають у статеві стосунки без наміру створити сім'ю. Стосунки будуються виключно на взаємному задоволенні, без жодних обов'язків на продовження інших зв'язків. Ця тенденція поширюється і на шлюбних партнерів. Укладаючи шлюб, чоловік і жінка не заперечують можливості його розірвання, зокрема і через сексуальне незадоволення.

У другій половині XX ст. поширюється практика спільного проживання чоловіків і жінок у формальному (громадянському) шлюбі. Необов'язковість офіційної реєстрації стосунків створює ситуацію незалежності партнерів одне від одного. Взаємна відповідальність партнерів розуміється ними як обов'язковість дотримання угоди про

спільне проживання, що була досягнута на початковому етапі формування стосунків (коли суб'єкти «сходилися», щоби жити разом).

Поступово історичне послаблення соціокультурної нормованості шлюбності робить шлюб питанням вибору різних інших соціально-психологічних практик. Так, розірвання шлюбу стає ресурсним у створенні сім'ї з іншим партнером чи взагалі іншої практики партнерства.

Наприкінці ХХ ст. соціологи відмічають зростання кількості чоловіків і жінок, які взагалі не беруть шлюб. І цьому є пояснення, позаяк з одного боку, шлюб вже не є жорстко визначеною соціокультурною традицією, з іншого – бути успішною особистістю, реалізувати себе можна як перебуваючи в шлюбі, так і будучи самотньою/самотнім.

В суспільстві відбувається процес адаптації до іманентності індивідуального вибору і особистісного самоздійснення людини за допомогою цього вибору. Тому походження людини, її належність до сім'ї, роду в меншій мірі визначають соціальний статус людини; натомість особистісні прагнення починають переважати над обов'язками перед будь-якою соціальною групою. Відтак, деконструкція сім'ї, шлюбу уможлиблює відрефлексований вибір партнерів, який ґрунтується на розумінні людьми того, що їх попередній спосіб взаємодії, організації спільного побуту, комунікації, ін. зовсім не є єдино можливим. Відрефлексований вибір відкриває варіанти інших практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства. Таким чином, можемо стверджувати, що деконструкція традиційних шлюбно-сімейних практик одночасно є їх реконструкцією і/або конструкцією інших практик партнерства та батьківства.

Маючи уявлення про функціонування традиційної сім'ї в епоху модерну, яке відкладалося у вигляді всього попереднього досвіду і є утворенням систематизованого запасу знань, особистість епохи постмодерну змінює статус традиційних цінностей, руйнує звичні очікування, відходить від правил і відстоює свій унікальний шлях у нових життєвих реаліях. Тому специфікою сучасної соціокультурної ситуації є те, що поруч із соціально-психологічними практиками шлюбно-сімейного партнерства і батьківства, укладеними в доіндустріальну епоху і епоху модерна, існують також і практики, сучасного періоду постмодерна, і вибір практик стає виявом індивідуальності особистості та своєрідною відповіддю на рефлексивне осмислення нею глобальних трансформаційних процесів, що відбуваються в суспільному житті. Важливо, що утворення шлюбно-сімейних практик відбувається за наявності обов'язкових компонентів: стосунків між статями, з одного боку, та соціально-економічними чинниками, з іншого боку, які пересікаються у просторі і часі і продукують нові конструкції.

Література:

1. Голод С.И. Семья и брак: историко-социологический анализ. Спб.:ТОО ТК «Петрополис», 1998. - с.92.
2. Коатс Д. Будущее семьи // Впереди XXI век: перспективы, прогнозы, футурологи. Антология современной классической прогностики. 1952–1999 / Ред.-сост. И.В. Бестужев-Лада. М.: Academia, 2000. С. 452–458.
3. Кочубейник О.М. цит. за: Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості:[наук.моногр.]/ Т.М.Титаренко, О.Г.Злобіна, Л.А.Лепіхова та ін.]; за наук. ред. Т.М.Титаренко; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2012. - 512 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф.; Избранные произведения. В 3-х т. Т. 3. - М.: Политиздат, 1986, - 639. Печатается по тексту Сочинений К. Маркса и Ф. Энгельса, изд. 2, т. 21, с. 28-178.
5. Миронов Б.Н. Социальная история России (XVIII - начало XX вв.). В двух тт. СПб., 1999. Т1. С. 266. Гавров С.Н. Историческое изменение институтов семьи и брака. Учебное пособие/ Гавров С.Н. - М.: НИЦ МГУДТ, 2009. – 134 с.
6. Уэбстер Ф. Теории информационного общества/ Пер.с англ.. М.В.Арапова, Н.В.Малыхиной. Автор: Фрэнк Уэбстер. – Издательство: М.: Аспект Пресс.- 2004.- 400 с.
7. Флиер А.Я. Культура./ Культурология. XX век. Словарь. – СПб, 1997. – С. 203-209.
8. www.countries.ru/library/renesans/vzrreprod.htm
9. <http://www.medn.ru/semyi/semya-i-brak-chto-takoe-istoriya/razvitie-braka-v-epohu-vozhrozhdeniya-i-reform.html>